

Проблема формування креативного мислення

Творчі здібності є майже у кожної людини. Але їх потрібно цілеспрямовано розвивати. І саме на це повинна бути зорієнтована сучасна школа, у якій діти опановують багато різних навчальних дисциплін.

Мета статті – охарактеризувати поняття творчості та творчого мислення з точки зору психології та на цій основі визначити дидактичні передумови й засоби його формування.

Слово «творчість» походить від слова «творити» і у загальновідомому значенні воно означає «шукати, винаходити та створювати щось таке, що не зустрічалося у минулому досвіді – індивідуальному чи суспільному», тобто під творчістю розуміється передусім створення нового корисного продукту [8, с. 389].

Надзвичайно важливим для розвитку творчості, творчого мислення є такий психічний процес, як уява. Психологи говорять про уяву як про одну з провідних характеристик творчої особистості. Уява, на їх думку, пов'язана із незалежністю мислення і мусить поєднуватися з розумінням важливості уявлюваного [8, с. 64].

Крім терміна «уява» часто синонімічно використовується термін «фантазія», але за цими словами криється різна психологічна реальність. Уява і фантазія принципово відрізняється. Вони не збігаються, оскільки фантазія не охоплює процес пізнання, її основне призначення – комбінування. І саме цим, інколи зайвим комбінуванням, вона може заважати уяві в її творчо – пізнавальному процесі. Творчість пов'язана вже не з фантазією, а з уявою, яка фантазією лише стимулюється.

Отже, якщо під творчістю розуміють процес створення нового, корисного продукту, то за обсягом принципової новизни результату розрізняють чотири рівні творчості:

1. Перший рівень характеризує процес творчості, що призводить до принципово нового результату, нового для всього людства. Це твори геніальних письменників, композиторів, винаходи та відкриття, які перетворюють життя людини й людства в найрізноманітніших напрямках. Зрозуміло, що творчість такого рівня (абсолютна об'єктивна новизна продукту творчості) властива досить вузькому колу творців.

2. Другий рівень стосується продукту, який є новим для досить великого кола людей, наприклад, для певної країни світу.

3. Третій рівень характеризує новизну творчого продукту для значно меншого, обмеженого кола людей, наприклад, – в межах якогось підрозділу підприємства чи окремої галузі.

4. Четвертий рівень торкається творчості, є новизна продукту яка є об'єктивною, відносною, значущою тільки для самої людини, що творить. Однак такий обмежений обсяг цього рівня творчості не заважає йому бу-

ти чи не найважливішим початковим етапом в оволодінні вищими рівнями [7, с. 248]

Проте критерій новизни й оригінальності не є єдиним для визначеності творчості. Оскільки творчість – це вид людської діяльності, то деякі спеціалісти [6, с. 97] наголошують на можливості виявити мету творчості (творчого завдання), а також об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивні (особистісні якості – знання, уміння, позитивна мотивація, творчі якості) передумова для творчості. Відповідь на запитання, як людський мозок знаходить розв'язки творчих завдань, є однією з найприхованіших таємниць природи. Сутність проблеми полягає в тому, що людське суспільство не знає випадків, коли б людина, не володіючи необхідним обсягом знань, створила новий пристрій, запропонувала нову технологію тощо. Тим часом, можна мати енциклопедичні знання і не запропонувати жодної креативної, оригінальної ідеї.

Мислення являє собою процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, взаємозв'язках та відношеннях. Мислення є одним із провідних пізнавальних процесів, його вважають найвищим ступенем пізнання.

Творче мислення разом із творчою уявою – це психологічна основа людської творчості, джерело інновацій в усіх сферах діяльності людини. Існує думка, що будь – яке мислення є продуктивним, творчим процесом, який завжди відкриває і прогнозує щось суттєво нове. Обґрунтування цієї думки пов'язане з розумінням функції психічного як відображення безперервних змін зовнішнього світу, які неможливо заздалегідь і цілком передбачити. Але це твердження не є загальноновизнаним.

Проблема навчання творчості, підготовки до творчої діяльності досить незвичайна: як навчити того, чого сам не знаєш, тобто нового, творчого. Сучасний підхід до навчання творчості пропонує чітке розмежування того, чого у творчості можна і потрібно навчатися, а чого не можна і не треба. Вчителю необхідно пам'ятати, що одна з головних характеристик творчого завдання – відсутність єдиної правильної відповіді. Для розвитку творчої уяви перед учнями треба ставити завдання, вирішення яких потребує пошук власних, невідомих вчителю засобів. Отже, безпосередньо навчати творчості у звичайному розумінні слова «навчання» неможливо. Але готувати учнів до творчої діяльності можливо, формуючи у них творче мислення. Для цього необхідно пам'ятати, що існують властивості мислення, що зумовлюють продуктивність, творчий характер мислення.

Творча особистість у силу об'єктивних обставин постійно змушена відстоювати свої погляди, ідеї, розв'язки тих чи інших проблем. Отже, від людини, яка пропонує такі розв'язки, вимагається і певна мужність. Тим часом, може трапитися і так, що ідеї, які видавалися правильними, з часом у процесі дискусії виявлялися хибними. Тоді знову потрібна мужність, для того, щоб відмовитися від своїх поглядів. Одним із шляхів формування в

індивідуума зазначеної якості є створення в учнівському колективі ситуацій, які спонукають школярів як відстоювати власні позиції, так і відмовитися від них, якщо вони виявляються хибними. Таку ситуацію можна легко змодельовати, якщо залучати учнів до колективного розв'язання творчих завдань (на уроках української мови, зокрема, це може мати вигляд колективного виконання творчої вправи).

Однією з найважливіших властивостей, що зумовлюють креативний характер мислення є його імпульсивність (готовність приймати ризиковані рішення). Більшості людей властива обережність мислення, для них досить складно приймати ризиковані рішення. Однак у творчому мисленні інколи без ризику не обійтися, бо нове завжди є певною мірою ризикованим і незвичайним. Щоб сформувати в учнів готовність приймати ризиковані рішення, їх насамперед потрібно заохочувати до пошуку оригінальних варіантів виконання творчих вправ. У завдання педагога входить заохочення учнів до пошуку оригінальних розв'язків незалежно від кінцевого результату їхньої діяльності. Разом із тим, щоб ризик не був самоціллю, учні все – таки мають зважувати, що краще в даній ситуації: виконувати вправу відомим способом чи шукати новий, оригінальний, спрямовувати свої сили на розв'язання тривіального завдання чи братися за пошук розв'язку творчого завдання. Щоб поставити учнів у таку ситуацію вибору, потрібно поєднувати кількісний та якісний показники ефективності творчої діяльності окремого учня, групи учнів чи цілого класу.

Особистість у процесі виконання творчого завдання певний час перебуває в ситуації, коли кінцева мета ще не досягнута, але й повертатися назад, щоб дібратися до мети іншим шляхом, недоцільно. Стан такої невизначеності, коли впевненості в успіху немає на шляху розв'язання творчого завдання, а щось міняти у підходах до її розв'язання вже недоречно, викликає в індивідуума тривогу (тим більше це стосується школярів молодшого та середнього шкільного віку). Щоб у майбутньому дитина могла виявляти впевненість, стійкість в умовах невизначеності, уже в початковій ланці освіти необхідно виховувати в неї звичку доводити розв'язок завдання до логічного завершення, навіть якщо виникають деякі сумніви з його правильності. З іншого боку, учні повинні мати глибоке переконання, що спроба оригінально виконати вправу більш цінується, ніж успішне її виконання її тривіальним способом, що, безумовно, неможливо без доброзичливого ставлення вчителя до учнівських прагнень знайти власний спосіб розв'язання того чи іншого завдання, порівняти його з відомими, побачити переваги і недоліки в порівнянні з іншими.

На ефективності творчості значною мірою позначається неупереджене ставлення індивідуума до чужих поглядів, ідей тощо. Крайній індивідуалізм, егоїзм суперечить інтересам колективної творчої праці. Разом із тим особистість не має права недооцінювати власні можливості, що виражаються у запропонованих нею способах виконання того чи іншого творчого завдання. Злагоджений, ефективний роботі творчого колективу однаково

заважають як егоїзм, так і альтруїзм. Таким чином, творча особистість має неупереджено ставитися як до ідей своїх товаришів, так і до власних підходів щодо виконання тих чи інших завдань. Щоб сформувавши у дитини неупереджене ставлення до невласних ідей (і до своїх теж, потрібно залучати її якомога раніше до аналізу результатів творчої діяльності товаришів (і власної також) з метою виявлення в них позитивних і негативних аспектів. Уже в молодшому шкільному віці учні повинні переконатися, що кожна ідея, кожний розв'язок того чи іншого завдання містить в собі як позитивні, так і негативні ознаки, а тому, перш ніж давати загальну оцінку, потрібно з'ясувати його позитивні та негативні аспекти. Це ж характерне і власним розв'язкам, вони теж не позбавлені як позитивного, так і негативного. А тому, щоб віддати перевагу тій чи іншій ідеї, її потрібно проаналізувати, порівняти з іншими і зробити об'єктивний висновок незалежно від того, кому вона належить.

Творча особистість у кінцевому результаті прагне до порядку, встановлення логічного зв'язку між предметами та явищами об'єктивного світу. Одночасно, в процесі творчої діяльності завжди має місце тимчасовий безпорядок, хаос. Це не виняток, а об'єктивна закономірність творчого процесу: для того, щоб створити нове, потрібно спочатку зруйнувати старе. Щоб дитина продуктивно творила, їй має бути притаманна відносно терплячість до тимчасового безпорядку. З метою формування в учнів цієї якості необхідно залучати їх до одночасного розв'язання кількох завдань. Творча вправа, як правило, з першого разу не виконується, тому є можливість працювати над декількома проблемами. Разом з тим, щоб компонент хаосу, безпорядку не переважив, треба залучати учнів також до поетапного виконання однієї вправи і приступати до чергової тільки після того, як отримано остаточний результат виконання попередньої. Процентне співвідношення першого і другого видів роботи визначається конкретною педагогічною ситуацією.

Творчій особистості має бути притаманна активна життєва позиція. Щоб її сформувавши в майбутнього випускника школи, уже в молодшому шкільному віці необхідно надавати учням можливість задавати запитання. У роботі з учнями треба уникати критики їхніх ідей. Зрештою, активна життєва позиція учнів – це похідня від активної життєвої позиції вчителя, класовода.

На результатах творчої діяльності особистості позначається і так її якість, як цілеспрямованість. Кожній людині для того, щоб домогтися чогось у житті, потрібно поставити перед собою певну мету і, не зраджуючи, поступово наближатися до неї. Таким чином, одне з двох завдань у плані підготовки учнів до майбутньої творчої діяльності школа має вбачати у формуванні у них здатності ставити перед собою мету оптимальної величини (не надто велику і не надто малу, не надто віддалену і не надто близьку, а також ті проміжні віхи, з орієнтацією на які можна досягти поставленої мети. Висунута вимога дещо суперечить одному із завдань, яке сто-

їть і завжди стояло перед школою, – випускати широко ерудованих молодих людей. Тому для досягнення творчих успіхів дитина має оптимально поєднати загальноосвітні та вузькоспеціальні інтереси і на цій основі цілеспрямовано досягати поставленої мети.

Творча особистість, як правило, досягає вагомих результатів. Безумовно, власні успіхи не можуть її не радувати. Разом із тим, в оцінці результатів власної праці має переважати скромність. Вона не тільки прикрашає творчу особистість, а й спонукає до подальшої творчості, аналізу досягнутого тощо. Бажаним є оптимальне співвідношення скромності й впевненості творчої особистості. Щоб сформувати в учнів таке недеформоване сприйняття результатів своєї творчої діяльності, потрібно створювати умови, які б спонукали їх критично і об'єктивно оцінити себе, порівнювати власні здобутки з творчими досягненнями товаришів. Цього легко досягти, якщо практикувати колективне обговорення результатів творчої діяльності учнів. Немаловажним є доброзичливе і об'єктивне ставлення вчителя до висловлюваних учнями ідей: доброзичливість додає впевненості, об'єктивність сприяє вихованню скромності. Якщо ж у дітей співвідношення скромності – впевненості явно зміщено в бік першого, доцільно залучати їх до участі у рольових іграх. Рольові ігри – це така сфера діяльності, де кожний молодший школяр здатний виявити себе, виділитися з – поміж інших, набути того мінімального рівня впевненості, який забезпечує його подальше ефективне залучення до творчої діяльності.

Не менш цінною у структурі особистості є наполегливість у досягненні поставленої мети. Тут мається на увазі не цілеспрямованість індивідуума, а його волевове зусилля, спрямоване на подолання труднощів, які виникають у процесі виконання творчої вправи. Найлегше це дається імпульсивній особистості, для якої труднощі, які постають на шляху до досягнення поставленої мети, служать ще більшим стимулом її творчої діяльності. Наполегливість піддається виховному впливу. З цієї метою доцільно пропонувати учням складні завдання і відводити достатньо часу для їх розв'язання. Зусилля учнів мають морально заохочуватись незалежно від того, увінчалися вони успішним розв'язанням завдань чи закінчилися безрезультатно.

Самостійність мислення – також дуже важлива ознака креативного мислення, що сприяє виникненню оригінальних задумів і нових підходів щодо виконання творчих завдань.

Але без бажання працювати і потреби творити не можна досягти вагомих успіхів у будь – якій галузі діяльності. Творча особистість, як правило, прагне побачити очевидне ширше, під іншим кутом зору. Саме допомагає їй збагнути те, чого інші не бачать, тобто пов'язати такі факти і явища, між якими, на перший погляд, не бачиться, немає ніякого зв'язку. У процесі виконання того чи іншого творчого завдання людину часто підстерігає можливість звернути з нестандартного шляху розвитку своєї думки. Щоб не спокуситися на такі дії (віддати перевагу простому порівняно зі складним, оригінальним), індивідуум повинен мати сформовану

внутрішню потребу в процесі пошуку розв'язків, виявити при цьому своє Я. щоб сформувати цю якість в особистості, потрібно ще зі шкільних років створювати такі умови, за які учні працюватимуть на межі власних можливостей.

Також треба зазначити, що діти з помітними інтелектуальними здібностями, (в першу чергу інтелектуально обдаровані молодші школярі) схильні у розв'язанні творчих завдань покладатися тільки на власні сили, самі на себе. З одного боку це добре, оскільки сприяє розвитку самостійного мислення. Разом із тим, якщо не взяти під контроль цю тенденцію, то вже в середній ланці освіти такі учні, як правило, стають «інтелектуальними егоїстами».

Отже, вже в молодшому шкільному віці у вихованні має виявлятися збалансований підхід, а саме, учнів потрібно як спонукати до самостійного розв'язання тих чи інших проблем, так і створювати умови, які б вимагали від них вчитися в інших дітей. Потрібно також зазначити, що концентрація уваги педагогів на проблемах інтелектуального та творчого розвитку учнів негативно позначається на їхньому соціальному розвитку, соціальній зрілості, що в кінцевому результаті може підсилити соціальну ізоляцію таких школярів. Для того, щоб учні молодшого шкільного віку міг успішно розвивати свої творчі здібності, він повинен діяти як член колективу, а також володіти відповідними навичками спілкування і співробітництва. Ці навички міжособистісного спілкування є необхідною базою для розвитку творчих здібностей школярів у середніх класах.

Слід зазначити, що проблема розвитку творчих здібностей особистості була, є і ще тривалий час залишатиметься дискусійною. Теорія, згідно з якою здатність творити піддається педагогічному впливу є досить новою, оскільки за часів Платона вважалося, що творчий акт є ненормальним, неказаним і надприродним. Три перелічені якості були підхоплені згодом і розвинуті у три теорії: неврастенії, геніальності та віри в надприродне. Згідно з першою версією творча особистість божевільна. Згідно з другою – творчість – це атрибут поведінки нормальної людини, але людини не звичайної, а геніальної. третя версія відводить людині роль рупора комічних сил, світового розуму і не більше [4].

Як бачимо, жодна з перелічених версій практично не залишає місця педагогічним засобам впливу на розвиток творчих здібностей дитини. Виростити генія з людини, у котрої немає належних інтелектуальних задатків, неможливо. Правила, яким можна навчити, це правила, які не продукують оригінальності. Але в творчому процесі поряд з оригінальним є тривіальне, чого можна навчити. Іншими словами, людину не можна навчити придумувати оригінальні ідеї, але можна навчити ставити запитання тощо. Рівень розвитку творчих здібностей особистості обмежений наявними у неї інтелектуальними задатками. За сприятливих умов людина може максимально розвинути творчі здібності, тобто досягти того рівня, який дозволяють їй наявні у неї інтелектуальні задатки. Якщо відповідних соціально – педагогічних

умов не створено, дитина не досягне свого потенціального рівня творчості. Разом із тим, яких би педагогічних заходів не вживали, скільки б часу не відводили на розвиток творчих здібностей особистості, піднятися вище рівня, детермінованого наявними інтелектуальними задатками, вона не зможе. Отже, творчості потрібно вчити, але неможливо навчити.

Література

1. Бабанский Ю. Педагогика. – М., 1988. – 479 с.
2. Барташнікова І., Барташніков О. розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-7 років. – Тернопіль, 1998. – 88 с.
3. Волощук І. Розвиток творчих здібностей школярів // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 30–52.
4. Василенко І. Уроки творчості // Обдарована дитина. – 1999. – № 2. – С. 18-19.
5. Ніколаєнко О. Особливості розвитку творчого мислення засобами мови // Початкова школа. – 1995. – № 7. – С. 38–41.
6. Пономарев Я. Психология творческого мышления. – М., 1960. – 169 с.
7. Трофімов Ю. Психология. – К., 2001. – 558 с.
8. Философский словарь / Под ред. Розенталя И., Юдина Н. – М., 1963. – 544 с.

Медведева Т. В., Мірошник З. М.

Формування Я-концепції молодших школярів в умовах модернізації навчально-виховного процесу

В умовах модернізації освіти України важко не помітити, яке важливе місце посідає проблема формування Я-концепції молодших школярів, а саме: вплив сучасної школи на динаміку її розвитку. Становлення Я-концепції, обумовлене широким соціально-культурним контекстом, виникає в процесі суспільних відносин і діяльності з людьми, коли суб'єкт «дивиться, як в дзеркало, в іншу людину» і тим самим формує, уточнює, коригує образи свого Я.

У ранньому дитинстві провідну роль у розвитку Я-концепції відіграють батьки. З часом в цей процес включається школа, і її вплив стає дуже вагомим. Особливе місце в дослідженні розвитку Я-концепції молодших школярів займає виявлення змін самооцінки, самосвідомості, свідомості під впливом методів, технологій та інновацій сучасної школи.

Метою нашого дослідження є аналіз проблеми формування Я-концепції молодших школярів в умовах модернізації навчально-виховного процесу.

Проблему розвитку свідомості, самосвідомості й самооцінки молодших школярів розробляли як педагоги, так і психологи, зокрема Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Г. С. Абрамова, Л. І. Божович, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, Г. С. Костюк, В. С. Мухіна та ін.